იყო დაჯგუფებული: ერთ მხარეს იდგა – სუსტი "ხოსროიანი" ლეგიტიმური მეფე, ერისთავები, (რომლებიც თავიანთი სახელოებისა და სამფლობელოების სამემკვიდრეოდ დაკანონებისათვის ზრუნავენ) და არაბული მმართველობა (რომელსაც ჯერ კიდევ გადამწყვეტი გამარჯვება კავკასიაში არ ჰქონდა მოპოვებული და ადგილობრივ დასაყრდენს საჭიროებდა ლეგიტიმური მმართველის სახით). მეორე მხარეს იდგა – ერისმთავრების იდეოლოგია, ბიზანტიური ორიენტაცია, ბიზანტიური პოლიტიკური მხარდაჭერა და სახელმწიფო ტიტულატურა, რომელიც ბიზანტიის სახელმწიფოს პოლიტიკური თეოლოგიით უნდა ყოფილიყო გამყარებული.

"არჩილის ცხოვრების" სიმბოლიზმის, იდეების, სოციალური და პოლიტიკური პროგრამის განხილვამ დაგვარწმუნა, რომ ეს თხზულება არის მოვლენათა თანამედროვის მიერ აღწერილი ავთენტური წყარო. ამასთანავე ის ძლიერ იდეოლოგიზებული ნარატივია და ამიტომაც ისტორიულ სიმართლეს ძალზე სპეციფიკური სახით წარმოაჩენს. სამაგიეროდ, "არჩილის ცხოვრება" ძვირფასი წყაროა VII-VIII საუკუნეების საქართველოში სოციალური და კულტურული იდენტობების, იდეოლოგიური და პოლიტიკური მიმართულებებისა და განწყობილებების შესასწავლად.

თავი V
ტერიტორიული და კულტურული იდენტობები გაქრისტიანების კონტექსტში

ტერიტორიული იდენტობა ადამიანის ეროვნული თვითცნობიერების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია ამ ცნობიერების განვითარების ყველა საფეხურზე, იქნება ეს ეთნიკური თუ ნაციონალური იდენტობა.

ზემოთ არაერთხელ ხსენებული ნაციისა და ეთნოსის თეორიის ერთ-ერთი ყველაზე ავტორიტეტული თანამედროვე მკვლევრის, ენტონი სმითის აზრით, ნაციის სტანდარტული დასავლური მოდელის ძირითადი კომპონენტებია: "ისტორიული ტერიტორია, სამართლებრივ-პოლიტიკური საზოგადოება, და საერთო სამოქალაქო კულტურა და იდეოლოგია". ე. სმითის მიერ ჩამოყალიბებული ნაციონალური იდენტობის ძირითადი მახასიათებლების ჩამონათვალი ასეთია: ისტორიული ტერიტორია, ან სამშობლოს საერთო მითები და ისტორიული მეხსიერება, საერთო საზოგადოებრივი მას-კულტურა, ყველა წევრისთვის საერთო სამართლებრივი უფლებები და მოვალეობები, საერთო ეკონომიკა წევრთა ტერიტორიული მობილურობით [სმითი 2008:17].

სმითი დეტალურად ეხება თითოეულ ამ კომპონენტს. აი რას ამბობს ის ტერიტორიული იდენტობის როლის შესახებ ნაციის იდენტობის დასავლურ მოდელში:"მოდით, უფრო დეტალურად განვიხილოთ ნაციის ეს დასავლური 'სამოქალაქო' მოდელი. უპირველეს ყოვლისა, ეს არის სივრცული თუ ტერიტორიული კონცეფცია. ამ თვალსაზრისის მიხედვით, ნაცია უნდა ფლობდეს კომპაქტურ, კარგად განსაზღვრულ ტერიტორიას. ადამიანები და ტერიტორია, ასე ვთქვათ, უნდა ეკუთვნოდნენ ერთმანეთს ისე, როგორც ამას ჰოლანდიელების შემთხვევაში ვხედავთ. ადრეული ჰოლანდიელები საკუთარ თავს განიხილავდნენ როგორც მაღალი ზღვებისგან ჩამოყალიბებულ ხალხს, რომელმაც გამოჭედა (სიტყვასიტყვით) ის მიწა, რომელსაც ფლობს და თავის საკუთრებად აქცია. მაგრამ ასეთი მიწა არ შეიძლება იყოს ნებისმიერ ადგილას; ის არ არის ჩვეულებრივი მიწის ფართობი. ის არის და უნდა იყოს 'ისტორიული' მიწა, 'სამშობლო', ჩვენი ხალხის 'აკვანი' მაშინაც კი (როგორც ეს

თურქების შემთხვევაშია), როცა ის პირველსაცხოვრისს არ წარმოადგენს. 'ისტორიული მიწა-წყალი' არის იქ, სადაც ადგილი და ხალხი განიცდიდა კეთილისმყოფელ ურთიერთზეგავლენას საუკუნეების მანძილზე. სამშობლო ხდება ისტორიული მეხსიერებისა და ასოციაციების საცავი, ადგილი, სადაც 'ჩვენი' ბრძენი წინაპრები, წმინდანები და გმირები ცხოვრობდნენ, შრომობდნენ, ლოცულობდნენ და იბრძოდნენ. ყოველივე ამის გამო მშობლიური მიწა უნიკალური ხდება. მისი მდინარეები, სანაპიროები, ტბები, მთები და ქალაქები 'საკრალურ' მნიშვნელობას იძენს. ამ თაყვანისცემისა და აღფრთოვანების ადგილების მნიშვნელობას შეიძლება ჩაწვდნენ მხოლოდ განდობილნი, რაც ნიშნავს, ნაციის თვითშეგნების მქონე წევრები. ასევე, ამ მიწის ბუნებრივი რესურსებიც მხოლოდ მისი ხალხის კუთვნილებაა, 'უცხოები' მას ვერ მოიხმარენ და ვერ გამოიყენებენ. ნაციონალური ტერიტორია თვითკმარად უნდა იქცეს. ავტარქია არის როგორც სამშობლოს საკრალურობის დაცვის, ასევე ეკონომიკური ინტერესებით ნაკარნახევი [სმითი 2008:12-13].

ტერიტორიული იდენტობა ეთნიკური იდენტობისათვის, შესაძლოა, ისეთი განმსაზღვრელი ელემენტი არ იყოს, როგორც ეს ნაციის დასავლურ მოდელშია, მაგრამ ტერიტორიული მიჯაჭვულობისა და ტერიტორიული სიმბოლოების მნიშვნელობა აქაც დიდია. მოვუსმინოთ ისევ სმითს. ეთნიკური ერთობაში, რომელსაც თავად ავტორი ფრანგული სიტყვით *ეთნი (ethnie)* აღნიშნავს, და რომელშიც კარგად ჩამოყალიბებულ ეთნიკურ თვითცნობიერებას (შეიძლება მას ისტორიულ-კულტურული თვითცნობიერებაც ვუწოდოთ) გულისხმობს, გამოყოფს რამდენიმე ატრიბუტს. ესენია: კოლექტიური საკუთარი სახელი, საერთო წინაპრის მითი, ზიარი ისტორიული მეხსიერება, საერთო კულტურის ერთი ან მეტი განმასხვავებელი ელემენტი, განსაკუთრებულ მშობლიურ მიწა-წყალთან ასოცირება, სოლიდარობის შეგნება პოპულაციის მნიშვნელოვან ნაწილში [სმითი 1991:24].

როგორც ვხედავთ, ტერიტორიული იდენტობა *ეთნის* იდენტობის ერთ-ერთ (რიგით მეხუთე ადგილზეა) აუცილებელ კომპონენტად იგულისხმება, თუმცა მისი ადგილი და მნიშვნელობა ალბათ სხვადასხვა ეთნიკური ერთობის შემთხვევაში შეიძლება სხვადასხვაგვარი იყოს.[3]

[3] *ეთნის* და ეთნიურობის სხვადასხვა დეფინიციაში შეიძლება განსხვავებულ პოზიციაში იყოს დასმული ტერიტორიული ელემენტი. მაგალითად, რენფრიუ ასეთ ჩამონათვალს გვთავაზობს: საერთო ტერიტორია ან მიწა-წყალი,საერთო ჩამომავლობა, საერთო ენა,წეს-ჩვეულებებისა თუ კულტურის ერთობა, რწმენა-წარმოდგენების ან რელიგიის ერთობა. სახელი ან ეთნონიმი, რომელიც ჯგუფის

ენტონი სმითი *ეთნის* ცნობიერებაში ტერიტორიულ იდენტობის მითოლოგიურ და სუბიექტურ ასპექტებს უსვამს ხაზს. კერძოდ ის წერს:

"ასევე, შეიძლება გარკვეულ ტერიტორიულ სივრცეებთან და მასში არსებულ განსაკუთრებულ ადგილებთან დამოკიდებულებას ჰქონდეს მითიური და სუბიექტური ხასიათი. სწორედ ეს კავშირები და ასოციაციებია უფრო მნიშვნელოვანი ეთნიკური იდენტიფიკაციისთვის, ვიდრე ამ ტერიტორიაზე ცხოვრება ან მისი ფლობა. ეს არის ის, რასაც ჩვენ ვეკუთვნით. ხშირად ეს არის საკრალური მიწა, ჩვენს მამა-პაპათა, ჩვენს რჯულმდებელთა, ჩვენს მეფეთა, ჩვენს ბრძენთა – პოეტთა და მღვდელთა მიწა, და ამიტომ არის ის ჩვენი სამშობლო. ჩვენ ისევე ვეკუთნით მათ, როგორც ისინი გვეკუთვნიან ჩვენ. *გარდა ამისა*, სამშობლოს საკრალური ცენტრი ეთნის წევრებს მის გარშემო შეიკრებს, ანდა შორიდან შთააგონებს მათ, ვინც ხანგრძლივ გადასახლებაში იმყოფება. ამდენად, ეთნის ძლიერი ნოსტალგიისა და სულიერი კავშირის დამყარების მეშვეობით შეუძლია იარსებოს ისეთ სიტუაციაშიც, როცა ის ხანგრძლივად გაყრილია სამშობლოს. ასეთია მეტწილად ისეთი დიასპორული ერთობის ბედი, როგორიც არიან ებრაელები და სომხები"[სმითი 2008: 29].7

როგორც ვხედავთ, ავტორი ეთნის ცნობიერებაში დიდ როლს ტერიტორიის საკრალიზაციას და სივრცის მითოლოგიურ-სიმბოლურ გააზრებას უსვამს ხაზს. ისიც ადვილი შესამჩნევია, რომ ნაციის, მაშასადამე ეროვნული ცნობიერების დასავლური მოდელის განხილვის დროსაც არც თუ პატარა ადგილი ასეთსავე მითოლოგიური მნიშვნელობით დატვირთულ ტერიტორიას ეკუთვნის. სამშობლო არ არის ნეიტრალური სივრცე, ის არის "ჩვენი" ტერიტორია და "ჩვენი" წინაპრების (დროის განზომილება შემოდის სივრცეში!) საქმეებით (კულტური ელემენტი იჭრება!) მონიშნული და განწმენდილი.

დიქოტომია "ჩვენსა" და "უცხოს", "შიგა" და "გარე"-ს შორის ადამიანის სივრცული ორიენტაციის და სივრცული დამოკიდებულებების უნივერსალური მოდელია. ასეთ დამოკიდებულებებზე ლაპარაკობს მირჩა ელიადე, როდესაც ის დროისა და სივრცის საკრალიზაციაზე, პროფანულსა და საკრალურ სივრცეზე მსჯელობს. სივრცის საკრალიზაციის გზით იქმნება "ჩვენი" ტერიტორია; ეს კი რელიგიურ ცნობიერებაში, პროფანულ

იდენტობას გამოხატავს, თვით-ცნობიერება, თვით-შეგნება. საერთო ისტორია ამ წარმომავლობის მითი[რენფრიუ 1995:125-137 ციტირებულია წიგნიდან [ლორენსი 2001].

სივრცეში საკრალური დროის შემოჭრის გზით ხორციელდება. სივრცე უნდა გახდეს imago mundi, აქ უნდა პერიოდულად განახლდეს და განმეორდეს "შესაქმე", უნდა აღდგეს "ის დრო, როცა ეს ყოველივე იქმნებოდა" [ელიადე 1996]. ამგვარად, "ჩვენი" სივრცის აღქმა ადამიანისათვის დაკავშირებულია საკრალურობასთან, სიმბოლოებთან (იქნება ეს რელიგიური შინაარსის, კულტურულის, ისტორიულის თუ ეთნიკურის). "ჩვენი" სივრცე ყოველთვის იყო და არის ის ადგილი, სადაც არ არის "უცხო", "სხვა", "უცნობი" და, ამდენად, "არა ჩემი", "საშიში" ტერიტორია. რელიგიური იდენტობის ცვლილების კონტექსტში, ბუნებრივია, ხდება სივრცის, ტერიტორიის ხელახალი გააზრება უკვე ახალი რელიგიური სიმბოლიზმის საშუალებით. ამდენად, საფიქრებელია, რომ ქრისტიანიზაციის პროცესი ერთგვარი სტიმულის როლს შეასრულებდა, რათა ერთობას მოენიშნა საკრალური შინაარსით დატვირთული ქსელი "თავის" საკუთარ ტერიტორიაზე.

ტერიტორიული იდენტობა თანაცხოვრების ნებისმიერ დონეზე შეიძლება დადასტურდეს: ოჯახს, თემს, პოლისს, ეთნოსსა თუ ნაციას საკუთარი, მისთვის სპეციფიური ტერიტორიული იდენტობა ახასიათებს. შეიძლება ლაპარაკი ტერიტორიული იდენტობის (ისევე როგორც საერთოდ იდენტობის) სხვადასხვა დონეებზე. ერთი იდენტობა კი არ აუქმებს მეორეს, არამედ "გადაფარავს" მას. მაგალითად, დღევანდელ მსოფლიოში აქტუალურია რეგიონული ან გლობალური სივრცის მიმართ იდენტობის ჩამოყალიბება. ეს კი ხდება არა ნაციონალურ-ტერიტორიულ იდენტობასთან დაპირისპირებით, არამედ მისი "შემოყვანით" ამ სივრცეში [სმითი 2008:143-179]. რომის იმპერია შესანიშნავი მაგალითია ამ თვალსაზრისით. აქ ერთსა და იმავე დროს არსებობდა რომის, როგორც პოლისის იდენტობა, რომელიც სამოქალაქო ცნობიერებაზე იყო დაფუძნებული, ამავე დროს ყალიბდებოდა ე.წ. *Tota Italia-ს* (მთელი იტალია) ცნობიერება, რომელიც თავის მხრივ მოიცავდა სხვადასხვა ტომთა თვიშეგნებას და მათ ტერიტორიულ იდენტობებს, არსებობდა ასევე ერთიანი რომაული სივრცის ოიკუმენური (იმპერიული) ცნობიერება. (ლორენსი 2001)

ტერიტორიული იდენტობა არის საზოგადოების ცნობიერებაში არსებული "ჩვენი" ტერიტორიის წარმოსახვითი ხატი. როგორ იქმნება ის? ამ იდენტობის შექმნის პროცესი საუკუნეები გრძელდება, როგორც სმითი ამბობს, ეს არის პროცესი, რომლის დროსაც "ადგილი და ხალხი განიცდიდა კეთილისმყოფელ ურთიერთზეგავლენას საუკუნეების მანძილზე". ეს პროცესი

მართლაც ორმხრივია, ერთის მხრივ, საზოგადოება ტოვებს თავისი ცხოვრებისა და შემოქმედების კვალს გარკვეულ ტერიტორიაზე: აგებს ციხეებს, ეკლესიებს, ძეგლებს, ქმნის "ჩვენი" ტერიტორიის მენტალურ ხატებს: წერს ისტორიებს, გეოგრაფიებს, წმინდანთა და გმირთა ცხოვრებებს, რომლებიც ჩვენი ტერიტორიის კონკრეტულ ნაწილებში ხდება და, ამდენად, ამ ტერიტორიებს სიმბოლური მნიშვნელობებით ავსებს. მეორეს მხრივ, ამ შემოქმედების შედეგად შექმნილი ლანდშაფტი უკვე გარედან ზემოქმედებს ადამიანზე და მისი იდენტობის ფორმირებას უწყობს ხელს.

მაშასადამე, კოლექტიურ იდენტობაზე ზემოქმედებს საზოგადოების გარემომცველი სივრცეც: იქნება ეს ქალაქური გარემო, რელიგიურ-საკულტო სივრცე თუ ერთობის კუთვნილი, მშობლიური ტერიტორიის იდეალური მოდელი-სიმბოლო. როგორც დევიდ პეტსი წერს, "სოციალური და კულტურული იდენტობების დაგეგმვისა და განხორციელების... ერთ-ერთი საშუალება არის... რიტუალური და ქალაქური სივრცის ორგანიზება".

როგორც წესი, ხდება ისე, რომ კოლექტიურ კულტურულ იდენტობაზე ზემოქმედებს და ლანდშაფტის კონტროლს ახორციელებს ძალაუფლებისა და მატერიალური რესურსების მფლობელი ელიტა [ლორენსი 2001:79]. მას, ბუნებრივია, იდეოლოგიური მიზნებიც ამოძრავებს. ასე რომ, ლანდშაფტის ინტერპრეტაციამ ამ კუთხით, შესაძლოა, საინტერესო იდეოლოგიური ხასიათის ინფორმაცია მოგვცეს.

სივრცის ორგანიზების მეშვეობით გარკვეული დასკვნები შეიძლება მოცემული საზოგადოების რელიგიურსა და კულტურულ იდენტობაზეც გაკეთდეს. იდეოლოგიური თუ რელიგიური მიზნებით ორგანიზებული გეოგრაფიული თუ კოსმოლოგიური სივრცე, თავის მხრივ, ყოველდღიური ცხოვრების პროცესში ახდენს "ადამიანის ცნობიერებაში იმ სტრუქტურებისა და სტრატეგიების ჩანერგვას, რომელიც შემდგომ საზოგადოების ფორმირებას იწვევს" [ლორენსი 2001:79].

ზემოთქმულის გამო თანამედროვე ისტორიოგრაფია ადამიანის, საცხოვრებელ გარემოს, სივრცეს, ლანდშაფტს აღარ განიხილავს მხოლოდ როგორც ადამიანისაგან იზოლირებულ ობიექტურ რეალობას. ლანდშაფტს ის იხილავს ადამიანის აღქმასა თუ შემოქმედებასთან მჭიდრო კავშირში: "ლანდშაფტის პუნქტები აღარ არიან უბრალოდ ნეიტრალური არეები, რომლებიც თავიანთ თავში და თავიანთი თავისათვის არსებობენ, არამედ ისინი არიან მნიშვნელობით აღსავსე ადგილები, რომლებიც საკუთარ მნიშვნელობას სხვა სივრცეებთან, მატერიალურ საგნებ-

თან თუ ადამიანების არსებობა-არარსებობასთან კავშირში იძენენ" [ლორენსი 2001:81-82].

რელიგიური და კულტურული იდენტობის ფორმირების პროცესში განსაკუთრებული ადგილი საკრალური სივრცის ორგანიზებას უჭირავს. უკვე არსებობს მცდელობა, რომ გამოიკვეთოს მეცნიერების სპეციფიური დარგი, რომელიც გულისხმობს არა იზოლირებულად არქიტექტურის, სახვითი ხელოვნების, რიტუალური თუ ვერბალური შემოქმედების შესწავლას, არამედ ერთიანი საკრალური სივრცის ორგანიზების პროცესის შესწავლას, რომელიც ყველა ამ კომპონენტს ურთიერთკავშირში განიხილავს. ასეთ მიდგომას ზოგი მკვლევარი *ჰიეროტოპიას* უწოდებს [ლიდოვი 2006:9-31]. ალექსეი ლიდოვი ამ დარგის დეფინიციას ასე წარმოადგენს:

> "ჰიეროტოპია ეს არის საკრალური სივრცეების შექმნა, რომელიც განიხილება როგორც შემოქმედების განსაკუთრებული სახე, ასევე როგორც ისტორიული კვლევის სპეციალური სფერო, სადაც გამოვლინდება და გაანალიზდება ამ ტიპის შემოქმედების კონკრეტული მაგალითები" [ლიდოვი 2006:10].

რელიგიური მოქცევა ძალზე აქტიური შემოქმედების ხანაა სწორედ ამ თვალსაზრისით. ახალი რელიგია ახალ იდეოლოგიურ ამოცანებს დასახავს ინტელექტუალური და ძალაუფლების მქონე ელიტის წინაშე. ახალი სიმბოლოთა სისტემის, მითების და იდენტობების დანერგვის აუცილებლობას მოაქვს სივრცისა და ლანდშაფტის ახლებური დაგეგმვის, რეალიზებისა და გააზრების პროცესი. სწორედ ამ პროცესის თვალის გადევნება ძალზე კარგად დაგვანახვებს თუნდაც ერთ მაგალითს იმისა, თუ როგორ შეიძლება წარიმართოს კონკრეტულ საზოგადოებაში რელიგიური და კულტურული იდენტობის ქმნადობის პროცესი, რომლის ერთ-ერთი კომპონენტი ნამდვილად არის ახალი საკრალური სივრცის მშენებლობა (ორგანიზება) ან, რაც იგივეა, ახალი ჰიეროტოპიული პროექტის დაგეგმვა და განხორციელება.

ჰიეროტოპიული პროექტების კვლევას ძალზე ნაყოფიერად არქეოლოგიური, არქიტექტურული, სახვით-ხელოვნებითი, რიტუალური, ლიტურგიული, ვერბალური მასალის საფუძველზე ახდენენ. ამ თვალსაზრისით ნარატიული წყაროების (აგიოგრაფიული ტექსტების თუ იდეოლოგიურ-ისტორიული ნარატივის) გამოყენებაც ძალზე საინტერესოა. განსაკუთრებით, როცა ეს ტექსტები საკრალური ან პოლიტიკური სივრცის ერთგვარ ვერბალურ კომენტარს წარმოგვიდგენს.

ქართლის მოქცევის ამსახველი ტექსტები მდიდარ მასალას იძლევა ამ პრობლემის საკვლევად. შეიძლება ითქვას, რომ ამ მიზანდასახულობით „მოქცევაჲ ქართლისაჲ", „ქართლის ცხოვრება" და სხვა ისტორიული ტექსტები არ ყოფილა შესწავლილი. მათზე დაკვირვება კი საკმაოდ რელიეფურ სურათს იძლევა საქართველოს მთელი ისტორიის მანძილზე, ყოველ შემთხვევაში, იმ ხანამდე, როცა ქვეყნის ჰიეროტოპიულმა ხედვამ კულმინაციას მიაღწია.

რაში მდგომარეობს ჰიეროტოპიის პრინციპი და რა განაპირობებს მას? პასუხი თითქოს მარტივია. იგი მდგომარეობს იმ უბრალო ფაქტში, რომ ადამიანს, ადამიანთა კოლექტივს აქვს მოთხოვნილება, იცხოვროს იმ სივრცეში, რომელიც მის მენტალობას (რელიგიურ, კულტურულ და სხვა) შეესატყვისება. ადამიანი თავად აწყობს და აწესრიგებს თავის სასიცოცხლო სივრცეს და, როგორც კულტუროგენური და რელიგიური არსება, თავის ყაიდაზე, ღირებულებების მიხედვით გარდაქმნის მას. ეს მოთხოვნილება და მზაობა ლანდშაფტის, ტერიტორიის, ზოგადად, სივრცის გარდასაქმნელად თავს იჩენს გარდატეხების ხანებში, როცა ქვეყანა (ხალხი) ახალ რეალობათა მიღების აუცილებლობის წინაშე აღმოჩნდება.

როდესაც საქართველოში გაქრისტიანების პროცესის თანმხლები კულტურული და ტერიტორიული იდენტობის ცვლილებას ვიკვლევთ, ორი ტიპის ნარატიულ ტექსტს უნდა დავეყრდნოთ. ეს არის საკუთრივ ქართლის გაქრისტიანების შესახებ თხრობა ("მოქცევაჲ ქართლისაჲ" და მასში შემავალი "წმ. ნინოს ცხოვრება") და "ქართლის ცხოვრება", მისი დასაწყისი ნაწილი (განსაკუთრებით, ფარნავაზიდან ვახტანგ გორგასლამდე). ამ ტექსტების ხსენებული კუთხით შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ ისინი ტერიტორიული იდენტობის სრულიად სხვადასხვა ასპექტებს ეხებიან. თუ "წმ. ნინოს ცხოვრება" საკრალურ-რელიგიური ადგილების მონიშვნის კულტურულ პროცესს ასახავს, "ქართლის ცხოვრება" ძირითადად პოლიტიკური სივრცისა და პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულების საზღვრების მონიშვნით არის დაკავებული.

"ქართლის ცხოვრება", როგორც ოფიციალური ისტორიოგრაფია, დაკავებულია ტერიტორიის პოლიტიკური ასპექტით, ხოლო "წმ. ნინოს ცხოვრება" – რელიგიურ-რიტუალურით; ამასთანავე, პოლიტიკურ სივრცესთან და ტერიტორიულ იდენტობასთან მიმართებით "ქართლის ცხოვრება" გახაზავს განგრძობადობას, უცვლელობას და სტაბილურობას, ხოლო საკრალურ-რელიგიურ ტოპოსთან მიმართებით – "წმ. ნინოს ცხოვრება" სი-

ახლესა და ცვლილებაზე ამახვილებს ყურადღებას. პირველი ორიენტირებულია წარსულზე, მეორეს ესქატოლოგიური ელფერი გადაჰკრავს.

ცხადია, თითოეულ ჟანრს თავისი თემატური და იდეოლოგიური ჩარჩო აქვს და ამ ჩარჩოს ფარგლებში ავლენს და ასახავს მიმდინარე კულტურულ თუ მენტალურ პროცესებს.

კოლექტიური კულტურული და ტერიტორიული იდენტობანი "ქართლის ცხოვრებაში" (მირიანიდან ვახტანგ გორგასლამდე)

ტერიტორიული იდენტობის კვლევის დროს, ბუნებრივია, გეოგრაფიულ და ისტორიულ თხზულებებს ძალზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. ამიტომ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა გავაცნობიეროთ, თუ რას ემყარება გეოგრაფიულ აღწერილობათა ლოგიკა როგორც გეოგრაფიული ისე ისტორიული შინაარსის ტექსტებში. როგორც ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს, საისტორიო თხზულება – "მატიანე"– უნდა შედგებოდეს ოთხი ნაწილისაგან: ადგილის აღწერის ანუ გეოგრაფიისაგან, ნათესავთმეტყველების ანუ გენეალოგიისაგან, წლისმრიცხველების ანუ ქრონოლოგიისაგან და მოქმედების აღწერის ანუ იმისაგან, რასაც ლათინურ მწერლობაში უწოდებდნენ *res gestae*: არამედ ესე მატიანე განიყოფების ოთხწილად: ადგილის აღწერად, ნათესავთმეტყველებად, წლისმრიცხველობად და მოქმედების აღწერად... ჩუენ ქართველთა მატიანე შემოიჰყრობს სამსა მას წილსა მატიანისასა არამედ წლისმრიცხუელობასა ნათესავთმეტყუელებასა მცირედ, ხოლო მოქმედების აღწერასა განავრცელებს..." [ყაუხჩიშვილი 1973: 4]

მაშასადამე, ვახუშტი ბატონიშვილი შენიშნავს, რომ "ქართლის ცხოვრება" "ადგილის აღწერას" საერთოდ არ შეიცავს, ნათესავთმეტყველებასა და წლისმრიცხველებას კი მცირედ. მართლაც, მისი თხზულება "აღწერა სამეფოსა საქართველოსა" "ქართლის ცხოვრების" ამ ხარვეზთა შევსებას ისახავს მიზნად. ვახუშტი ბატონიშვილი თავის საისტორიო თხზულებას სწორედ ვრცელი გეოგრაფიული გამოკვლევით იწყებს და ამით ის ისტორიული მეცნიერების დარგის დასავლური ტრადიციების გამგრძელებლად გვევლინება. მაგრამ რამდენად სამართლიანია ვახუშტი, როცა ის ლაპარაკობს გეოგრაფიული ცოდნის (*ადგილის აღწერის*) არარსებობაზე "ქართლის ცხოვრების" მატიანეში. ჩვენ ვიცით, რომ თავად ვახუშტის აღწერილობა ქართლის სამეფოს შესახებ სწორედ იმ გეოპოლიტიკურ ცოდნას ეფუძნება, რომელიც "ქართლის ცხოვრებაშია" მოცემული. ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად ჯერ გავიხსენოთ, თუ როგორი იყო შუა

საუკუნეების ავტორთა (მემატიანეთა თუ ისტორიკოსთა) დამოკიდებულება სივრცისა და ტერიტორიის აღწერის მიმართ.

როგორც შუა საუკუნეების დასავლური ისტორიოგრაფიის მკვლევარი ბერნარ გენე წერს, შუა საუკუნეების ისტორიკოსებს ჰქონდათ სივრცის შეგრძნება და მისი შესწავლის მიმართ ინტერესი. ამ მხრივ ისინი ანტიკური ისტორიოგრაფიის ტრადიციებს ეფუძნებოდნენ. ლათინური რიტორიკის კანონები პირდაპირ თუ ირიბად მკვიდრდებოდნენ შუა საუკუნეების დასავლეთში. ლათინური რიტორიკა კი ავტორებს ურჩევდა, რომ თავი არ აერიდებინათ სივრცის აღწერის შემცველი გადახვევებისაგან, რადგან ასეთი აღწერები მკითხველსა და მსმენელს ანიჭებდნენ სიამოვნებას და ამასთანავე მისთვის სარგებლობა მოჰქონდათ. რადგან, როგორც ამბობდა ციცერონი "მოვლენათა ბუნება მოითხივს დროის თანმიმდევრობასა და ადგილის აღწერას" [გენე 2002:194]. ანტიკური რიტორიკის კანონების მიხედვით, გეოგრაფიული აღწერილობა უნდა ყოფილიყო შემდგარი ქვეყნის აღწერისაგან, იმ ადამიანების აღწერისაგან, რომლებიც ამ ქვეყანაში ცხოვრობდნენ და ბოლოს მისთვის დამახასიათებელი განსაკუთრებული მოვლენებისაგან (*mirabilia*). ახ. წ. პირველ საუკუნეში პლინიუს უფროსმა თავის ისტორიაში გადმოსცა სამყაროს აღწერილობა. III საუკუნეში სოლინუსმა *ღირსსახსოვარ მოვლენათა კრებულში* აღწერა ქვეყნები, ადამიანები და ცხოველები და განსაკუთრებით საოცრებებზე გაამახვილა ყურადღება. V საუკუნეში ოროზიუსი გვაძლევს სამყაროს მხარეებისა და აქ მოსახლე ხალხების გრძელ სიას. ხოლო VII საუკუნეში ისიდორე სევილიელი მოკლედ აჯამებდა მის წინამორბედთა გამოცდილებას [გენე 2002:196].

ანტიკური, განსაკუთრებით ლათინურენოვანი, ისტორიოგრაფიული ტრადიციის მიხედვით ისტორიული თხზულება იმ ქვეყნის გეოგრაფიული აღწერილობით უნდა დაწყებულიყო, რომლის ისტორიასაც მოგვითხრობდა ავტორი. მაგალითად, იულიუს კეისარი თავის ისტორიული თხზულების "ომი გალებთან" დასაწყისში დეტალურად აღწერდა გალიის ქვეყანას. ასევე იქცეოდა სალუსტიუსი თავის "იუგურტინულ ომებში", როცა აფრიკის მიწის ესკიზურ აღწერას გვაწვდიდა. ბერნარ გენე ხაზს უსვამს, რომ შუა საუკუნეების ავტორები არა მხოლოდ მისდევდნენ ამ ტრადიციას, არამედ ხშირად თავიანთი ისტორიული თხზულებების შესავლებში უშუალოდ სარგებლობდნენ ანტიკურ ავტორთა აღწერილობებით. ასე მაგალითად, ანგლების ისტორიის ავტორი – ბედა (VIII ს.) აღწერდა ბრიტანეთს და ამ დროს სარგებლობდა პლინიუსის, ოროზიუსისა და სო-

ლინუსის თხზულებებით. გვიანანტიკურ ხანაში შექმნილი თხზულება "ალექსანდრიანი" ერთ-ერთი იმ ნაწარმოებთაგანი იყო, რომლებიც კვებავდნენ შუა საუკუნეების ავტორთა და მკითხველთა გეოგრაფიული ცოდნისა და შემეცნების წყურვილს. ბერნარ გენე ასე აჯამებს შუა საუკუნეების ავტორთა გეოგრაფიული ინტერესებისა და ანტიკური ტრადიციის ურთიერთმიმართების საკითხს დასავლურ კულტურაში: „ეს მეტ-ნაკლებად უჩვეულო მოთხრობები, მეტ-ნაკლებად ზუსტი აღწერილობანი, მეტ-ნაკლებად მშრალი ჩამონათვლები, მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე ფართო მოწონებით სარგებლობდნენ და, როცა ისტორიკოსს უნდოდა მოეთხრო ქვეყნებისა და ხალხების შესახებ, ის პირდაპირ თუ ირიბად დახმარებისათვის ამ ავტორთა მონათხრობს მიმართავდა" [გენე 2002: 196].

ჰეროდოტედან მოყოლებული, ბერძენი და რომაელი ავტორები ლაპარაკობდნენ მოცემულ ტერიტორიაზე მცხოვრები ეთნოსის შესახებ. ეხებოდნენ მათ წარმომავლობას, ენას, ღმერთებს, წმინდა ადგილებს, დღესასწაულებს, რიტუალებს, ცხოვრების წესს. ეს ცოდნა ჯერ არ იყო გამიჯნული ერთმანეთისაგან როგორც ცალკეული დარგები: გეოგრაფია, ისტორია და თუნდაც ეთნოგრაფია. ანტიკური ხანის ბერძნული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელია მისი აღწერითობა და ინტერესი უცხო ქვეყნების მიმართ. როგორც ჰერბერტ ბატერფილდი ამბობს, ისტორიისადმი ინტერესი საბერძნეთის იონიურ ნაწილში წარმოიშვა და ის დიდწილად აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ურთიერთობით იყო ნაკარნახები [ბატერფილდი 1981:118-137].

გეოგრაფია ანტიკურ კულტურაში იყო ქვეყნების მთავარი მახასიათებლების აღწერა. ამავე დროს, ითვლებოდა, რომ ამ აღწერილობის საფუძველზე უნდა შესაძლებელი ყოფილიყო რუკის შედგენა. რუკის შედგენაზე აქცენტის გაკეთება კარნახობდა გეოგრაფოსებს აღწერის კონკრეტულ მეთოდოლოგიას. მაგალითად, ნებისმიერი გეოგრაფიული აღწერის (თუნდაც სტრაბონის "გეოგრაფია") შესავალი სანაპირო ზოლის აღწერით უნდა დაწყებულიყო. ეს რუკის შედგენის პრინციპი, რეი ლორენსის აზრით, "არის იმპერიული პროექტის ნაწილი". ეს ის აუცილებელი ცოდნაა, რომელიც იმპერიის მართვას ესაჭიროება. "ბერძნები და რომაელები ტერიტორიასა და ეთნოსს შორის მჭიდრო კავშირს ხედავდნენ, განაგრძობს ლორენსი, და ქვეყნის აღწერა მათთვის ამ ორივე კომპონენტის თანაბარუფლებიან შესწავლას და გადმოცემას გულისხმობდა" [ლორენსი 2001:97].

ამ ტიპის ისტორიულ-გეოგრაფიული აღწერის კარგ მაგალითად გამოდგება ქართველი მკითხველისათვის კარგად ცნობილი, ახ.წ. II ს-ის ავტორის ფლავიუს არიანეს "მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო", სადაც შავი ზღვის სანაპიროების აღწერასთან ერთად საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე მოსახლე არა ერთი ტომის არსებობაა დადასტურებული. არიანე წერს: "შემდეგი ტომები გავიარეთ: ტრაპეზუნტელების მოსაზღვრენი, როგორც ქსენოფონტიც ამბობს არიან კოლხები, და ტომს, რომელიც უგულადესია და ტრაპეზუნტელთა მოსისხლე მტერია, ქსენოფონტი დრილებს უწოდებს. მე კი ვფიქრობ, რომ ისინი სანები არიან... ამათ გვერდით არიან მაკრონები და ჰენიოხები, მათი მეფე ანქიალეა. მაკრონების და ჰენიოხების მეზობლები ძიდრიტები არიან, ესენი ფარსმანის ქვეშევრდომნი არიან. ძიდრიტების გვერდით ლაზები არიან. ლაზების მეფე მალასაა, რომელსაც ტახტი შენგანა აქვს მიღებული. ლაზების მეზობლები აფსილები არიან, მათმა მეფემ იულიანემ მეფობა შენი მამისაგან მიიღო. აფსილების მეზობლები აბასკები არიან. აბასკთა მეფე რესმაგაა, ამასაც ტახტი შენგანა აქვს მიღებული. აბასკთა მეზობლები სანიგები არიან, მათ მიწაზე იმყოფება სებასტოპოლისი. სანიგთა მეფემ სპადაგამ შენგან მიიღო ტახტი" [კეჭაღმაძე 1961:42-43].

ფლავიუს არიანე აქ ანტიკური ისტორიოგრაფიისა და გეოგრაფიული აღწერის ტრადიციას აგრძელებს. ნაშანდობლივია, რომ ამ ერთი მოგზაურობის შედეგად, არიანემ ბევრად მეტი ინფორმაცია გადმოგვცა დასავლეთ საქართველოს იმდროინდელ ეთნიკურ სურათზე, ვიდრე "ქართლის ცხოვრების" წერის მრავალსაუკუნოვანმა ტრადიციამ. როგორ ავხსნათ ეს გარემოება? "ქართლის ცხოვრების" მემატიანეთ სათანადო ინფორმაცია აკლდათ, თუ სხვა რაიმე მიზეზი არსებობდა საამისოდ?

ამგვარად, ჩვენი მიზანია გავერკვეთ, თუ როგორია სივრცისა და ტერიტორიის აღწერის ლოგიკა "ქართლის ცხოვრებაში" და რამდენად ასახა ამ თხზულებამ შუა საუკუნეების ქართველთა ტერიტორიული თუ სხვა იდენტობანი. როგორ აღწერს და ასახავს "ქართლის ცხოვრება" ეთნოსს და მის ტერიტორიას. რა კავშირს ხედავს ის ტერიტორიასა და ეთნოსს შორის? აღწერს თუ არა ის "სხვის" ტერიტორიას და რამდენად აღწერს – "თავისას"? არის თუ არა მისთვის ტერიტორიის საზღვრები საკრალური, სტაბილური, ბუნებრივი თუ საზღვრები მისთვის განუსაზღვრელია და ცვალებადი? რა ემოციურ და ეკზისტენციალურ ცნებებში აღწერს ის ქვეყნის ტერიტორიის ნაწილზე პოლიტიკური კონტროლის დაკარგვას ან საზღვრების კონფიგუ-

რაციის ცვლილებას? არის თუ არა ყველანაირი ტერიტორია მისთვის ერთნაირად ძვირფასი და საინტერესო თუ სახელმწიფო ტერიტორიის შიგნით რაიმე სახის დიფერენციაციას აქვს ადგილი? ერთი სიტყვით, ჩვენი ამჟამინდელი ამოცანაა გავარკვიოთ, თუ როგორია "ქართლის ცხოვრებაში" ქართლის სამეფოს ტერიტორიის გამოსახვის პრინციპი? როგორია სახელმწიფოებრივი ტერიტორიული მოდელი "ქართლის ცხოვრებაში" ან, რაც იგივეა, როგორია სახელმწიფოებრივ-ტერიტორიული მოდელი ქართლის სამეფოს ოფიციალური – მმართველი წრეების თვალით?

ცალსახად უნდა ითქვას, როცა "ქართლის ცხოვრებას" ვიხილავთ, ძალზე ძნელია სივრცისა და ტერიტორიის მიმართ რაიმე იმის მსგავსი მიდგომა დავადასტუროთ, როგორსაც ანტიკურ მწერლობაში ან თუნდაც მასზე დაფუძნებულ შუა საუკუნეების საისტორიო ტრადიციაში ვხვდებით. უცხო ქვეყნებისადმი ინტერესი, აღწერითობა, რომელიც ტერიტორიის გარდა ეთნოსებსა და მათ თავისებურებებზე ლაპარაკობს – ყოველივე ეს სრულიად უცხოა ქართული საისტორიო ტრადიციისათვის. რა ინტერესები ამოძრავებდათ იმ ადამიანებს, ვინც "ქართლის ცხოვრებას" ქმნიდნენ? ერთი შეხედვითაც ნათელი ხდება, რომ აქ იდეოლოგიური მიდგომა არის წამყვანი. ავტორის/ავტორთა მიზანი არ არის მრავალფეროვნების აღწერა და წერილობით დაფიქსირება. მათ პოლიტიკური თუ ადმინისტრაციული ერთეული და მისი მთლიანობა უფრო მნიშვნელოვნად მიაჩნიათ, ვიდრე ეთნო-კულტურული ან ლინგვისტური სიჭრელე მის შიგნით.

"ქართლის ცხოვრება" ეთნიკურ თუ ტომობრივ სიჭრელეს ამა თუ იმ ტერიტორიაზე არ ახსენებს. მისთვის ეთნოსი და ტერიტორია იგივეობრივია. სადაც არის "ქართლი" (სამეფო), იქ არიან *ქართველნი, ყოველნი ქართველნი, მკვიდრნი ქართლისანი* [ყაუხჩიშვილი 1955:20-35]. "ფარნავაზის ცხოვრების" ავტორისათვის საკმარისია იმის აღნიშვნა, რომ მოცემულ ტერიტორიაზე არის ერთიანი მეფობა. მეფე არის სახელმწიფოებრივი წესრიგის (ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფა), რელიგიური და თვით ენობრივი ერთობის წყაროც. "ფარნავაზის ცხოვრებაში" ქვეყნის საერისთავოებად დაყოფა ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ პრინციპს ეფუძნება და მემატიანე არსად აღნიშნავს, თუ რა და რა ტომები ცხოვრობენ ამ ტერიტორიაზე. ეთნოსში რელიგიური და ლინგვისტური ელემენტის არსებობაც კი "ფარნავაზის ცხოვრებაში" წარმოდგენილია როგორც სახელმწიფო ინსტიტუცია. აქ საგანგებოდ აღნიშნულია, რომ სამეფო კულტი ფარნავაზ მეფის დაფუძნებულია: "და ამანვე ფარნავაზ შექმნა

კერპი დიდი სახელსა ზედა თვისსა: ესე არს არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქუა" [ყაუხჩიშვილი 1955:25]. მეფეს მიეწერება სახელმწიფო ენის შემოღებაც: "ამან ფარნავაზ განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული" [ყაუხჩიშვილი 1955: 26]. სიტყვა "განავრცო" გულისხმობს ერთი ენის გავრცელებას მოცემული ტერიტორიის ფარგლებში. მაშასადამე, აქ ბუნებრივად კი არ არის გავრცელებული ეს ენა და მასთან ერთად მწიგნობრობა (დამწერლობა), არამედ ფარნავაზმა "განავრცო" ისინი. ამიტომ ხსენებულ პასაჟში სახელმწიფო ენა და კულტურული ერთობა იგულისხმება და არა ეთნიკური. სრული ეთნიკურ-ტომობრივი ერთგვაროვნება არც ივარაუდება სახელმწიფოს მთელს ტერიტორიაზე, მაგრამ "ქართლის ცხოვრება" არ ისახავს მიზნად ასახოს ტომობრივი, ეთნიკური, ლინგვისტური სიჭრელე. ეს ამოცანა არ არის მისი ჟანრით განსაზღვრული. სახელმწიფოებრივი იდეოლოგიის მატარებელი თხზულების შინაგანი ლოგიკა მას არ ავალებს ქვეყნის შინაგანი მრავალფეროვნების ასახვას. აქ აისახება მხოლოდ ის, რაც სახელმწიფოებრივ დონეზეა ინსტიტუციონალიზებული.

განსხვავების, სიჭრელის, მრავალფეროვნების ხარჯზე სახელმწიფოს ჰომოგენურობის, ერთიანობის, და თანაზომიერი, რაციონალური დაყოფის (ადმინისტრაციული და არა ტომობრივ-ეთნიკური) მომხრეა სწორედ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი პოზიცია და არა "იმპერიული პროექტი". ასე მაგალითად, რომის იმპერატორის ავგუსტუსის ადმინისტრაციული სისტემა იტალიის რეგიონში და არა იმპერიის მასშტაბით, არ იყო აგებული გეოგრაფიული ლოგიკით. რეგიონების მოწყობა დამყარებული იყო მათი რომთან მიმართების პრინციპზე. თერთმეტი რეგიონი დანომრილი იყო, მათი რიცხვითი მნიშვნელობები იზრდებოდა რომიდან სამხრეთის მიმართულებით, შემდეგ ცენტრალური და ჩრდილოეთის რეგიონებისკენ [ლორენსი 2001: 97].

მაშასადამე, სატომო სახელის მაგივრად, პროვინციას ნომერი უჩნდება, ხოლო რუკის შედგენის პრინციპს პროვინციის ცენტრთან (რომთან) მიმართება ცვლის. ავგუსტუსის ადმინისტრაციული დაყოფის სისტემა სახელმწიფო იდეოლოგიის ნაწილი იყო, მაგრამ როგორც დავინახეთ, ამ იდეოლოგიას ისტორიული და გეოგრაფიული ჟანრის განვითარებაზე გავლენა არ მოუხდენია.

"ქართლის ცხოვრებაში" იმის მსგავსი სახელმწიფოებრივ-იდეოლოგიური პოზიცია იკვეთება, როგორც იმპერატორ ავგუს-